

ATATÜRK'ÜN KOOPERATİFÇİLİK KONUSUNDAKI GÖRÜŞLERİ*

Ziya Gökalp MÜLAYİM**

Konuşmama başlamadan önce, bana "Atatürk'ün kooperatifçilik konusundaki görüşleri" konusunda burada bir konferans verme olanağı yaratan Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığına (Sayın Prof. Dr. Nurhan Akçaylı'ya) teşekkürü bir borç bilirim.

Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, büyük devlet adamı Atatürk'ün 100. doğum yılı olan 1981, Atatürk yılı olarak ülkemizde ve birçok yabancı ülkede kutlandı. Bu nedenle, çok yönlü bir düşün ve eylem adamı olan Atatürk'ün muhtelif konulardaki görüş ve yaptıkları birçok kongre, konferans ve simpozyumlarda incelendi ve incelenmeğe devam etmektedir.

25 yıldır kooperatifçilik eğitim ve araştırmasıyla uğraşan bir bilim adamı olarak ben de, bu konferansta, Atatürk'ün kooperatifçilikle ilgili düşünceleri ve eylemlerini ortaya koyarak kooperatifçilik konusundaki görüşlerini incelemeğe çalışacağım. Önce konuya ekonomik sektörler açısından bakmak istiyorum.

Bilindiği üzere ekonomide genellikle 3 sektörün varlığı kabul edilmektedir: Devlet sektörü (veya diğer bir deyimle kamu sektörü), özel sektör ve kooperatif sektörü.

Atatürk, özel sektörün varlığını inkâr etmemektedir. Ancak, ekonomi politikasında devlet sektörüne daha fazla önem vermiştir. 1919-1922 Kurtuluş Savaşı sonrası, ülkenin ekonomik yönden çok zayıf düştüğünü gören Atatürk, büyük yatırımları için devlet sektörünün geliştirilmesini öngörmüştür. Buna rağmen, 1981 yılında, Atatürk'ün özel sektörün de önemli olduğunu belirten birkaç sözü özel sektör tarafından ele alınarak Atatürk, sürekli özel sektörü savunan bir önder olarak gösterilmeğe çalışılmıştır.

Atatürk'ün ekonomi politikasından bahsedilirken genellikle özel sektör-Devlet sektörü şeklinde bir ikilemden bahsedilmektedir. Halbuki Atatürk'ün hayatı incelendiğinde 1920'den ölümüne kadar (1938) Atatürk'ün özel ve devlet sektörlerinden çok daha fazla önem verdiği diğer bir sektör görülmektedir. O da kooperatif sektördür.

İlginçtir, kooperatifler, İsviçreli ünlü kooperatifçi Fauquet'nin 1948'de yayınlanan "Kooperatif Sektör" adlı kitabı nedeniyle bütün dünyada aynı bir sektör olarak görülmeğe başlamıştır.

* Bursa Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesinde 18 Mayıs 1982'de verilen konferansın metnidir.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi

Halbuki Atatürk, 1920'lerden itibaren kooperatif sektöre, devlet ve özel sektörler yanında yer vermiş ve ülkenin kalkınmasında bu üç sektörün bir arada bulunmasını ve tarımsal kalkınmada ise kooperatif sektörün itici güç olmasını ve en başta gitmesini önermiştir.

Böylece, Atatürk'ün ekonomik görüşleri içinde kooperatifçiliğin sektör olarakleriyle ilgili genel bir girişten sonra, şimdi Atatürk'ün, bugün bütün yurdumuza yayılmış ve 6 milyonu aşkın üyesi bulunan Türk Kooperatifçilik hareketi içindeki yerini ve düşüncelerini görelim.

Çok ilginçtir, Atatürk'ün kooperatifçilikle ilgisi Cumhuriyetin kuruluşundan da önceye rastlamaktadır. Nitekim 1920'de TBMM'ne sunulan Kooperatif Şirketler Kanunu Tasarısında Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal'in de imzası vardır. Ancak bu tasarı, Mecliste tam görüşülemediği. Bunu o günlerin Ulusal Kurtuluş Savaşına yönelik yoğun çabalarına bağlayabiliriz ¹.

Ama 3 yıl sonra, 19 Mart 1923'te kuşkusuz Atatürk'ün bilgi ve onayı ile, o zamanki "Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü-i Umumiyesi" nin çıkarttığı "Kooperatif Şirketler" adını taşıyan 24 numaralı yayın, Atatürk'ün ve o dönem yönetiminin karşı karşıya bulunduğu yaşamsal sorunlar arasında bile kooperatifçiliğe verdiği büyük değeri açıkça belgelemektedir. "Kooperatif şirketlerinin memleketimizde de teşekkülleri ve çoğalmaları milletimiz için başlı başına zaferi iktisadi teşkil edecekler." cümlesiyle başlayan bu kitapçığın son bölümünde "Vatanını seven her Türk köy ve kasaba muallimi de, köylerimizi iktisaden ve içtimaen yükseltecek bu müessesatın memleketimizde taammümü (yayılması) hususuna son derece gayret etmeyi bir vazife-i mükaddesi vicdaniye (vicdani ve kutsal bir görev) telakki etmelidir" denilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin çeşitli yasalarda yer aldığı, bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır.

1924 yılında İktisadi Zirai Birlikler Kanunu çıkarılmıştır. Aynı yıl, Ticareti Berriye Kanununa "İşbu 15. maddede mezkur üç nevi şirketten maa'da kooperatif yani ortaklık şirketleri de ticari şirketlerdendir" diye bir fıkra eklenmiştir.

Tüketim kooperatifi 1925 yılında ise Atatürk'ün tüketim kooperatifçiliği ile özel olarak ilgilendiği görülmektedir. O yıl çıkartılan 24 Mart 1925 tarih ve 586 sayılı bir yasa ile Ankara'daki memurlara aylıklarının yarısı kadar ikramiye verilmesi ve bunların kurulacak Ankara Memurlar Kooperatifine anapara olarak yatırılması öngörülmüştür. Atatürk'ün ilgi ve direktifiyle çıkartıldığına şüphe etmediğimiz bu yasa sonunda kurulan Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifine Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşanın bir ve iki numaralı üye olmaları çok ilginçtir. Atatürk'ün kooperatifçiliğe verdiği büyük önemi göstermektedir.

Nitekim aynı yıl, Atatürk'ün 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da halka seslenerek yaptığı konuşmasında "Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinasız ziraat yapılmaz, el emeği güçtür. Birleşiniz. Birlikte makina alınız" deyişi çok ünlü

1 Bu tasarı, muhtelif yerlerde zikredilmektedir. Nitekim Kooperatif Şirketler adlı kitapçıkta bu tasarinın Mecliste görüşülüp kabul edilen 5.nci Maddesi anılmaktadır.

olup anlamı, önemini bugün de korumaktadır. Makina kullanmada kooperatiflerden yararlanacak çiftçilere sürekli yol gösterici ve güvence verici niteliktedir.

1926 yılında, 856 sayılı Türk Ticaret Kanununda Kooperatiflerin de öbür şirketler arasında yer alması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

1929 yılında ise 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" kabul edilerek bir yılda 29.170 kişi 191 kooperatif içinde örgütlenmiştir.

1470 sayılı yasanın çıkmasından ve süratli örgütlenmeden memnun olan Atatürk, 1 Kasım 1929'da yaptığı TBMM açış söylevinde, "Bu sene zirai kooperatif teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyadesiyle iltizam ediyoruz" demiştir.

Atatürk, 1930 yılının Kasım ayı sonlarından başlayarak, üç ayı aşkın süren ve yirmibir ili kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezinin en önemli duraklarından birisi olarak seçilen İzmir'de Atatürk'ün ilk gittiği kamu kuruluşu Ziraat Bankası, ilk denetleme konusu ise tarım kredi kooperatifleri olmuştur.

Böylece Atatürk'ün İzmir gezisinde kooperatifçiliğe büyük önem verdiği görülmektedir. 27 Ocak 1931'de İzmir Halk Fırkası kongresindeki konuşmasında Atatürk, "Mütalaanız içinde iktisadi sahada çok pratik noktalara temas ettiniz. Mesela; kooperatifler, şurada, burada halk veya münevverlerin teşebbüsü ile fiili sahasına geçen kıymetli hasıllar görülmektedir. Hükümetimizin de bu gibi teşebbüsleri takviye etmesi lazımdır. Hükümeti Cumhuriye bu lüzumu tabii idrak etmektedir". demiştir.

Bu konuşmasından sadece dört gün sonra 1 Şubat 1931'de İzmir Ticaret Odasında yapılan bir toplantıda kooperatifler konusundaki eleştiriler üzerine Atatürk, "Kanaatim odur ki, muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmekdir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir, Ege iktisat mıntakasındaki bütün insanların hasıllarını ve gayretlerini birleştirmesi muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin say, hayat ve mevcudiyetini mütalaa edince birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatların çok büyük olacağı kanaatına varacağınızdan şüphe etmiyorum. Müstahsillerin birleşmesinden şahsi menfaatlarının haleldar olacağını düşünenler tabii şikayet edeceklerdir." diyerek kooperatifçiliği desteklediğini bir kez daha, hem de tüccarların önünde belirtirken, kooperatifçiliğe karşı olanların kimler olduğunu ve nedenini de o kendine özgü uslubuyla açıkça ortaya koymaktaydı.

Tek Parti Programında Kooperatifçilik Kurucusu Atatürk olduğu o zamanki tek partinin 10-18 Mayıs 1931 tarihlerin de toplanan Üçüncü Büyük Kongresinde kabul edilen ilk Resmi Programının iktisat bölümünün dördüncü maddesinde de kooperatifçiliğin yer alması önem taşımaktadır.

Bu madde şöyledir: "Madde 4-Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir".

O zamanki tek partinin programına Atatürk'ün görüşlerinin hakim olduğu

kuşkusuzdur².

Atatürk aynı yıl (1931), kooperatifçilik konusunda çalışmalar yapmak üzere bir cemiyetin oluşturulması için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görevlendirmiş ve bunun üzerine 2 Ekim 1931'de İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti" kurulmuştur.

(Bu cemiyet daha sonra Ankara'ya taşınmış olup Türk Kooperatifçilik Kurumu adı altında halen faaliyet göstermektedir. Ben de şahsen 20 yıldır bu kurumun üyesiyim; uzun yıllarca yönetim kurulunda bulundum.)

En Verimli Yıl

Atatürk döneminde kooperatifçilikle ilgili yasal düzenlemeler açısından 1935 yılı en verimli yıl olmuştur. Hem 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ve hem de 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" 1935 yılında Atatürk'ün direktifleriyle çıkartılmış ve derhal uygulamaya konulmuştur. Bu iki yasaya dayanarak yurdun her tarafında yüzlerce kooperatif kurulmuştur. (Bu kooperatifler bugün de faaliyettedirler ve sayıları 2 bini geçmiştir.)

Aynı yıl (1935), Atatürk'ün yaşamı dönemi içindeki ikinci ve sonuncu CHP Programı Dördüncü Büyük Kongre tarafından kabul edilmiştir. Bu programda da, kooperatifçiliğe iki kez değinilmiştir. Şöyle ki: Parti Programı "Madde 10-Partimiz kooperatifçiliği ana prensiplerinden sayar. Kredi kooperatifleri ile, toprak ürünlerinin hakiki değerinden üretmenleri faydalandırarak olan satış kooperatiflerinin kurulmasına ve çoğaltılmasına önem vermekteyiz. Türkiye Tarım Bankası, tarım kooperatiflerinin ana bankasıdır."

Görüldüğü gibi, Atatürk döneminde devlet yönetiminin felsefe ve ilkelerini en açık bir biçimde yansıtan o zamanki tek partinin 1935 Programında da kooperatifçilik, ekonomik yaşam içinde önem taşıyan bir unsur olarak ele alınmış bulunuyordu.

Üniversite'de Kooperatifçilik

1935 yılında İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinde ders kitabı olarak okutulan ve Dr. Suphi Nuri İleri'ye ait "Kooperatifler" adlı bir kitapta ise, "Ne Liberal ve ne de komünist olan Kemalizmin en tabii ve makul ekonomi rejimi yalnız ve yalnız kooperatifçiliktir" (S. 360) denilmesi, o yıllarda kuram ve uygulamada Atatürkçülüğün önemli ilkelerinden birisi olarak kooperatifçiliğin kabul edildiğini ve bu doğrultuda Üniversitelerde dersler verildiğini göstermektedir.

Kooperatif Kurucusu Atatürk

1936 yılı ise Atatürk'ün kooperatifçilik eylemi yönünden büyük önem taşımaktadır. Çünkü Atatürk, 30 Haziran 1936'da İçel'in Tekir köyünde sahibi bulun-

2 Nitekim Atatürk, 1 Kasım 1937 TBMM açış söylevinde Parti Programı için şöyle demektedir. "Dünyaca mâlüm olmuştur ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat, bu prensipleri gökten indirdiği sanılan kitapların doğrularıyla asla bir tutmamalıdır. Biz ilhamlarımızı gökten ve garpten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz".

duğu Tekir Çiftliđi³ civarındaki üreticilerle birlikte bir tarım kredi kooperatifi kurmak üzere Ziraat Bankasına bir dilekçe verir. Bu dilekçeyi kooperatifin kurucu üyesi 36 üretici imzalamıştır. Bu imzalardan birincisi Kemal Atatürk'e aittir. Dilekçenin metni şöyledir:

"Silifke Ziraat Bankasına,

Merkezi Tekir Çiftliđi olmak ve Arkarası, Persenti, Avşar, Karadedeli, Tekir, Tekirkoyuncu, Türkmenli, Türk menaşağı, Tozara köylerini de ihtiva etmek üzere mntikanızda 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununa uygun bir tarım kredi kooperatifi kurmak istiyoruz.

Dileđimiz bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde imzalanmak üzere altı nüsha ana mukavelenamenin Ekonomi, Bakanlığınca tasdik ve noterlikçe tescil muamelereinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz.

30 Haziran 1936

Bu kooperatif kurma girişimi nedeniyle dönemin başbakanının kendisine gönderdiği kutlama telgrafını 1 Temmuz 1936'da Atatürk şöyle yanıtlamıştır.

"Tarım kredi kooperatiflerinin ilki olan Tekir kooperatifinin muamelelerinin bittiğini sevinerek öğrendim. Bu kooperatifte bir sayılı üye olarak bulunmamı muhabetle yadetmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi kooperatiflerinin bütün yurdu kaplamasını başarı ve gayretlerimizden bekliyoruz."

Günümüzde Silifke kasabasına taşınmış bulunan bu kooperatifin adı "Atatürk Tekir Tarımı Kredi kooperatifi" olarak yeniden düzenlenmiştir. Kuruluş dilekçesinin verildiği 30 Haziran günü ise son yıllarda çeşitli kooperatif örgütlerince "Kooperatifçilik Bayramı olarak kutlanmaktadır.

2834 ve 2836 sayılı tarım satış ve tarım kredi özel kooperatifçilik yasalarının çıkartılması ve bütün yurtda derhal uygulanmaya konulması üzerine, 1 Kasım 1936 günü TBMM'ni açarken Atatürk Kooperatifçiliğe yine değinmiş ve "Kooperatif teşkilatı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu gibi istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de kooperatiflerden istifadeyi mümkün görüyoruz" demiştir. Bu sözler, Atatürk'ün kooperatifçiliği çok boyutlu ve eğitsel niteliklere sahip bir girişim olarak gördüğünün en güzel kanıtıdır.

Nihayet Atatürk, 1 Kasım 1937 günü, "Milli ekonomimizin temeli ziraattir" diye başlayan ve ulusal tarım politikasının hedeflerini belirten kendi sesinden yaptığı son TBMM açış söylevinin bir yerinde de "Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makinaları kullandırma köylülerin ayrılamıyacağı bir adet haline getirilmelidir". diyerek makina kullanmada kooperatifçiliğe verdiği önemi bir kere daha dile getirmiştir.

3 Atatürk'ün yurdun çeşitli yerlerinde, daha sonra tümünü hazineye bağışladığı çiftlikleri vardır. Bunlar: Ankara'da Orman, Yađmurbaba, Macun, Güvercinlik, Tabar, Etimesgut, Çakırlar çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliđi, Yalova, Millet ve Baltaca Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövey Çiftlikleri, Dörtöyol'da portakal bahçesi ile Karabasamak çiftliği ile Tarsus'ta Pilođu çiftliğidir. Tekir Çiftliđi 12607 dönümdür.

Atatürk, bu konuşmasında tarım sanayiinde de kooperatifçiliğin önemine değinmiş ve şöyle demiştir: "Ziraat sanayii bilhassa üzerinde meşgul olacağımız mevzu olacaktır. Bu arada sütçülüğe, süt sanayiine hususi önem vermekteyiz. Sırasıyla şehir ve kasabalarımızın temiz ve ucuz süt mamulâtı ihtiyacını temin edecek fabrikalar tesisine ve bununla ahenkli bir surette köylerdeki sütleri kıymetlendirecek ve satışı kolaylaştıracak kooperatifler teşkiline çalışılacaktır."

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Büyük Önder Atatürk'ün kooperatifçiliğe ilişkin yukarıda kısaca belirtmeğe çalıştığımız düşün ve eylemlerine dayanarak sonuç olarak diyebiliriz ki:

1) Atatürk, kooperatifçiliği ülkenin kalkınmasında önemli bir araç olarak görmüş ve ülkede kooperatifçiliğin yaygınlaşabilmesi için bütün yaşamı boyunca çaba harcamıştır.

2) Atatürk, belli bir zaman aralığı sınırları içinde değil, yeni Türk Devletinin başına geçtiğinden ölümüne değin sürekli olarak Türk kooperatifçilik hareketinin içinde olmuştur.

Kooperatifçiliğe olan ilgisini ta Kurtuluş Savaşı yıllarından (1920) itibaren her zaman canlı tutmuş; çeşitli yurt köşelerinde halka hitaben yaptığı konuşmalarında ve TBMM açış söylevlerinde kooperatifçilik konusundaki görüşlerini açıklamış; kooperatifçiliğin gelişmesinin gerektirdiği yasal düzenlemelere öncülük etmiştir.

Böylece önder, hem devlet yöneticilerinin konuya eğilmelerini sağlamağa, hem de kamuoyunda kooperatifçiliğe karşı olumlu bir tutum ve güvence yaratmağa çalışmıştır.

3) Atatürk'ün kooperatifçilik için söylediklerinin incelenmesinden, çıkan ilk ve yalın gerçek, onun kooperatifçilik konusunda topluma iletmiş olduğu tüm mesajların olumlu yönde olması ve yaşamı boyunca bu konuda tek bir olumsuz sözüne rastlanmamasıdır.

4) Atatürk kooperatifçilik konusunda yalnız sözde kalmamış; halkına örnek olmak ve güven vermek amacıyla 1925 ve 1936 yıllarında şahsen iki kooperatifin kurucu ve üyesi de olmuştur.

Bütün bunlar, Atatürk'ün bütün ömrü boyunca kooperatifçiliği düşünce ve eylemde desteklediğini açık bir biçimde göstermektedir.

Burada, Profesör Herbert Meizig'in Atatürk için söylediği bir sözü hatırlamadan geçemeyeceğiz Profesör Meizig, Atatürk için "Cihan tarihini araştırarak olursak, sözü ile işi birbirine o'nunki kadar uyan hiçbir devlet adamı bulamayız" diyor.

Nitekim, Atatürk'ün kooperatifçilik konusunda söyledikleri ile, kooperatif kurucu ve üyesi olduğu düşünülecek olursa, Prof. Meizig'e hak vermemek elde değil. Gerçekten Atatürk'ün "sözü ile işi" kooperatifçilik alanında da kesinlikle birbirine uymaktadır.

5) Aslında, 19 Mayıs 1919'da Samsuna çıkışından itibaren halkına olan güven ve inancıyla hareket eden Atatürk gibi büyük bir önderin, ekonomide demokratik halk girişimciliği olan kooperatifçiliğe karşı olumlu bir tutuma sahip olması son derece doğal karşılanabilir; ancak, halkıyla beraber kooperatif kuran, hem bir tüketim, hem de bir tarım kooperatifine üye olan Atatürk'den başka bir Cumhurbaşkanına

dünyada rastlamak mümkün değildir. Bir önderin, ülkesinde kooperatifçiliği geliştirmek için ulusuna ve özellikle kooperatifçilere bundan daha anlamlı bir mesajın (iletişinin) olabileceğini sanmıyoruz.

6) Ülkemizde, O'ndan sonra gelen devlet adamlarımızın, kooperatifçiliğe O'nun gösterdiği hassasiyeti gösterdikleri ve verdiği önemi verdiklerini söylemek, ne yazık ki olası değildir.

7) Biz, Atatürk'e yalnız şekil olarak değil, öz olarak da sahip çıkabilirsek, ulusumuzun çoğu sorunlarının çözümleneceği ve ülkemizin çağdaş uygarlık yolunda sosyal ve ekonomik yönden daha hızlı gelişebileceği kanısındayız.

Beni sabırla dinlemek zahmetine katlandığınız ve büyük önderimiz, örnek kooperatifçi Atatürk'ün kooperatifçilik konusundaki görüşlerini bana sunma olanağını verdiğiniz için hepinize teşekkür eder, saygılar sunarım.